

Tutkijoiden vuorovaikutusosaaminen ja sen kehittyminen työssä oppimalla

Anne Laajalahti

Lectio praecursoria puheviestinnän väitöskirjaksi tarkoitettun tutkimuksen **Vuorovaikutusosaaminen ja sen kehittyminen tutkijoiden työssä** tarkastustilaisuudessa Jyväskylän yliopistossa 29.3.2014. Vastaväittäjänä toimi dosentti Anu Järvensivu (Tampereen yliopisto) ja kustoksena professori Maarit Valo.

Tutkijoiden työtä pidetään usein melko yksinäisenä. Kukapa meistä ei olisi törmännyt stereotypioihin, joissa tutkijat kuvataan epäsosiaalisiksi ja eristäytyneiksi Pelle Pelottomiksi, hajamielisiksi tutkijankammioissaan puurtaviksi besserwissereiksi tai oman asiantuntemuksensa vangeiksi jääneiksi yksinäisiksi susiksi? Tutkijat työskentelevät kuitenkin monimutkaisissa toimintaympäristöissä, ja heidän työhönsä sisältyy monenlaisia vuorovaikutusta edellyttäviä tilanteita ja työtehtäviä.

Tutkijat toimivat työssään oman ja muiden tieteenalojen tutkijoiden ja opiskelijoiden, tutkittavien henkilöiden, tutkimuksen rahoittajien, eri alojen käytännötoimijoiden, viranomaisten ja päättäjien sekä elinkeinoelämän, erilaisten sidosryhmien ja tiedotusvälineiden edustajien kanssa. Kaiken kaikkiaan tutkijoiden työ on – stereotypioista poiketen – pitkälti viestintää ja tapahtuu vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa. Tästä huolimatta tutkijoiden työtä ei ole juurikaan tarkasteltu vuorovaikutusosaamisen näkökulmasta. Tämä on yllättävää, kun otetaan huomioon, että vuorovaikutusosaamista sinänsä on tutkittu jo runsaasti erilaisissa yksityis- ja työelämän konteksteissa niin puheviestinnässä kuin muillakin tieteenaloilla ja että työelämässä sekä laajemminkin yhteiskunnassa tarvittavan vuorovaikutusosaamisen tärkeyttä korostetaan useissa tutkimuksissa ja tulevaisuuden ennusteissa.

Vuorovaikutusosaamisen kehittyminen on elämänmittainen ja -laajuinen prosessi: kehittyminen jatkuu läpi elämän, sitä tapahtuu kaikilla elämänalueilla eikä vuorovaikutusosaamisessa koskaan tulla valmiiksi.

Vuorovaikutusosaaminen voi kehittyä sekä formaalissa koulutuksessa että informaaleissa oppimisympäristöissä, kuten perheen ja ystävien parissa, harrastuksissa ja työelämässä. Väheksymättä formaalin koulutuksen merkitystä voidaan esittää, että opimme suurimman osan asioista elämämme aikana formaalin koulutuksen ulkopuolella ja että työ on monien aikuisten oppimisessa kaikkein merkittävimmissä roolissa. Tästä huolimatta tutkimuksissa on keskitytty kielen ja viestinnän oppimiseen lapsuudessa ja formaalissa koulutuksessa eikä vuorovaikutusosaamisen kehittymistä ja informaalia oppimista työn kontekstissa tai ylipäättään aikuisuudessa ymmärretä riittävän hyvin.

Kaikkinensa vuorovaikutusosaamisen luonteeseen ja kehittymiseen liittyy monia mielenkiintoisia kysymyksiä vailla vastausta. Millainen ilmiö vuorovaikutusosaaminen on? Miten meistä tulee tällaisia ihmisiä ja viestijöitä kuin olemme? Nämä kysymykset innoittivat minua aloittamaan tämän tutkimuksen tekemisen ja tarkastelemaan väitöskirjassani vuorovaikutusosaamista ja sen kehittymistä tutkijoiden työssä.

Tarkoitus ja toteutus

Väitöskirjani tavoitteena on kuvata ja jäsentää tutkijoiden kokemuksia vuorovaikutusosaamisesta ja sen kehittymisestä työssään. Tutkimustani on ohjannut ensisijaisesti halu ymmärtää vuorovaikutusosaamisen ja sen kehittymisen ilmiöitä ja ominaisluonnetta, mutta osallistua myös tutkijoiden työtä ja työssä oppimista koskevaan keskusteluun puheviestinnän näkökulmasta ja lisätä näin tieteenalojen välistä vuoropuhelua. Pyrin vastaamaan tutkimuksessani kahteen tutkimuskysymykseen: mitä vuorovaikutusosaaminen on ja miten se kehittyy tutkijoiden työssä.

Aiempi vuorovaikutusosaamisen tutkimus tarjoaa jo jonkin verran teoreettisia jäsennyksiä ja suuntaviivoja ymmärtää, mitä vuorovaikutusosaaminen on tai mitä se voisi olla tutkijoiden työssä. Koin kuitenkin tärkeäksi lähestyä aihetta tutkijoiden kokemusmaailmasta selvittämällä, millaisia merkityksiä ja tulkintoja tutkijat itse antavat ilmiölle. Näin ollen en ole väitöskirjassani kiinnostunut esimerkiksi tutkijoiden vuorovaikutusosaamisen tason arvioinnista tai vuorovaikutusosaamisessa ulkoisesti havaittaviin muutosten mittaamisesta, vaan kiinnostukseni kohdistuu nimenomaan tutkijoiden omiin kokemuksiin ja henkilökohtaisiin merkityksenantoihin.

Vuorovaikutusosaamista ja sen kehittymistä voidaan tarkastella monenlaisista teoreettisista ja metodologisista lähtökohdista ja tutkia monenlaisin tutkimusmenetelmin. Lähestyin tutkimusaiheittani laadullisen tutkimusotteen avulla ja nojasin tutkimuksessani filosofisen hermeneutiikan

lähtökohtiin ja etenkin Martin Heideggerin sekä Hans-Georg Gadamerin ajatteluun. Koin alusta lähtien tärkeäksi, että tarkastelisin tutkimusaihetani keräämällä autenttisen tutkimusaineiston suoraan työelämästä enkä pohjaisi tutkimustani esimerkiksi opiskelijoilta kerättyihin aineistoihin, kuten on usein tehty.

Käytin tutkimusmenetelmänäni teemakirjoittamista ja keräsin tutkimusaineistokseni kirjoitelma-aineiston verkkoon rakentamallani lomakkeella, jossa tutkijat kirjoittivat kukin kaksi kokemuksiinsa pohjautuvaa kirjoitelmaa. Keräsin aineistoni 7:stä valtion tutkimuslaitoksesta ja 14:stä Suomen Akatemian nimeämästä tutkimuksen huippuyksiköstä. Tutkimukseeni osallistui yhteensä 311 tutkijaa. Vastaajat olivat eri tieteenaloilla työskenteleviä ja eri vaiheessa uraansa olevia väitelleitä tutkijoita.

Tulokset

Tutkijoilta kerättyjen kirjoitelmien analyysi osoittautui antoisaksi ja tutkijat kriittiseksi ja reflektiiviseksi vastaajajoukoksi. Tutkimukseni tuotti tietoa vuorovaikutusosaamisen vaatimuksista ja merkityksestä tutkijoiden työssä, vuorovaikutusosaamisen kehittymisestä työn kontekstissa sekä tutkijoiden informaalista työssä oppimisesta.

Tutkimukseni mukaan väitelleiden tohtoreiden työtehtävät ovat monipuolisempia ja vaativampia vuorovaikutusosaamisen näkökulmasta kuin tohtorikoulutuksen tavoitteissa hahmotetaan. Tutkijoiden työtä voidaan luonnehtia monikontekstuaaliseksi työksi, ja heidän vuorovaikutusosaamiselleen luo vaatimuksia erilaisissa rooleissa ja viestintätehtävissä toimiminen, erilaisten kontekstuaalisten rajojen ylittäminen sekä tarve kohdentaa viestintää joustavasti erilaisten vuorovaikutussuhteiden ja -tilanteiden edellyttämällä tavalla.

Tulosten perusteella tutkijoiden työn muutokset, epäkohdat ja vuorovaikutuksen jännitteet haastavat tutkijoiden vuorovaikutusosaamista ja luovat sille erityispiirteitä. Eräs tällainen on kilpailun ja yhteistyön jännite. Tutkijoiden odotetaan tekevän yhteistyötä, pyrkivän yhteisiin päämääriin ja jakavan keskenään niin aineellisia kuin aineettomia resursseja, mutta he ovat kuitenkin samaan aikaan pakotettuja kilpailemaan keskenään tie-teellisestä meritoitumisesta, työpaikoista, tutkimusrahoituksesta ja muista resursseista. Tämä edellyttää heiltä erityistä vuorovaikutusosaamista. Eri-tyisen haastava on tilanne, jossa kilpailua joudutaan käymään lähimpien kollegojen tai lähijohtajien kanssa.

Tutkijat merkityksentävät eri tavoin, mistä vuorovaikutusosaamisessa on kysymys. Osa tutkijoista pitää vuorovaikutusosaamista muuttumisena,

viestinnän mukauttamisena vuorovaikutustilanteen ja -kumppaneiden mukaan, kun taas osa pikemminkin muuttamisena ja toisten käsityksiin ja käyttäytymiseen vaikuttamisena. Osa tutkijoista lähestyy vuorovaikutusosaamista normatiivisena ja osa tavoitteellisena toimintana. Lisäksi tutkijat merkityksentävät vuorovaikutusosaamista yksilön ominaisuutena ja omaisuutena, suhteen ominaisuutena ja yhteisenä voimavarana sekä työyhteisön ominaisuutena ja kollektiivisena pääomana.

Vuorovaikutusosaamista ei ole aina mielekästä tarkastella vain yksilötasolla, vaan sitä voidaan lähestyä myös erilaisissa vuorovaikutussuhteissa, ryhmissä ja verkostoissa yhdessä tuotettavana osaamisena. Erilaiset tarkastelutasot eivät ole kilpailevia tai toisiaan pois sulkevia, vaan ilmiön syvällinen ymmärtäminen, teoreettinen hahmottaminen ja monipuolinen operationaalistaminen vaatii näiden kaikkien tasojen huomioimista. Sillä, missä vuorovaikutusosaamisen ajatellaan sijaitsevan ja ilmenevän ja miten siitä ajatellaan saatavan kutakin tarkoitusta parhaiten palvelevaa tietoa, on kuitenkin merkittäviä seurauksia – vaikuttaahan tämä käsityksiin, mistä vuorovaikutusosaamista tulisi etsiä ja ketä tai mitä pitäisi itse asiassa kehittää, jos halutaan kehittää vuorovaikutusosaamista.

Tutkijat kokevat, että tutkimusmaailmassa on vaikea pärjätä yksin. Vastaajien mukaan vuorovaikutusosaaminen voi vaikuttaa tutkijoiden työssä menestymiseen, urakehitykseen ja yhteisöön kiinnittymiseen, työn tuloksellisuuteen, laatuun ja luotettavuuteen sekä resurssien säästämiseen. Vuorovaikutusosaamisen koetaan olevan yhteydessä myös tutkimuksen tieteelliseen ja yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen, työilmapiiriin, konfliktihin ja hyvinvointiin sekä maineeseen ja luottamukseen. Koska vuorovaikutusosaamisella on merkitystä uuden tiedon tuottamisessa ja tiedon levittämisessä sitä tarvitsevien käyttöön, voidaan sen nähdä vaikuttavan osaltaan koko tieteellisen tutkimuksen tasoon, kansainväliseen kilpailukykyyn, näkyvyyteen ja arvostukseen.

Vaikka tavoitteenani ei ollut tutkijoiden vuorovaikutusosaamisen tason mittaaminen eikä tutkimukseni perusteella voida tehdä johtopäätöksiä tai yleistyksiä tutkijoiden vuorovaikutusosaamisen kehitystarpeista, on huomionarvoista, että vastaajat pitävät tutkijoiden vuorovaikutusosaamisen tasoa yleisesti ottaen huonona. Moni tutkijoista kokee myös tarvitsevansa vuorovaikutusosaamiseen liittyvää koulutusta tai muuta tukea. Tulosten perusteella osa tutkijoista tarvitsee esimerkiksi vuorovaikutustaitojen harjoittelun sijaan koulutusta, jonka tavoitteena on tutkijoiden rohkaiseminen, itseluottamuksen lisääminen sekä viestijäkuvan vahvistaminen.

Tutkijoiden näkemykset eroavat sen suhteen, missä määrin he ajattelevat vuorovaikutusosaamisen olevan synnynnäistä, pysyvää ja kontrol-

loimattomissa ja missä määrin opittua, kokemuksen kautta muodostuvaa osaamista, joka voi kehittyä ja jota voidaan kehittää. Mikäli vuorovaikutusosaamisen ajatellaan olevan pysyvää ja luonteenpiirteistä johtuvaa, oppimisen mahdollisuudet kaventuvat. Vuorovaikutusosaamisen näkeminen synnynnäisenä lahjakkuutena tai vaikkapa karismana, jota jollakulla joko on tai ei ole, voi johtaa myös siihen, että työpaikoilla keskitytään vuorovaikutusosaamisen kehittämisen sijaan etsimään ”hyviä tyyppejä”. Koska vuorovaikutusosaaminen ei ole piirre, jota yksilöt kantavat mukanaan, vaan kysymys on prosessin laadusta ja ihmisille syntyneistä vaikutelmista, koulutuksissa olisi jatkossa tarpeen pyrkiä muuttamaan oppimista ehkäiseviä osaamisen ja sen puutteen selitysmalleja sekä demystifioimaan vuorovaikutusosaamista.

Tutkijat kokevat, että monet heidän vuorovaikutusosaamisensa osa-alueet ovat kehittyneet työssä oppimalla. Vastajat merkityksentävät kuitenkin eri tavoin, mistä vuorovaikutusosaamisen kehittymisessä on ylipäänsä kysymys. Tällaisia merkityksiä ovat vuorovaikutusosaamisen kehittyminen omaksumisena eli jonkin oppimisena, poisoppimisena eli jostakin luopumisena, osallistumisena eli johonkin kasvamisena, identiteettityönä eli joksikin tulemisena, uuden luomisena eli jonkin tuottamisena ja vahvistumisena eli jonkin voimistumisena. Erilaiset merkityksenannot auttavat kukin omasta suunnastaan jäsentämään vuorovaikutusosaamisen kehittymistä tutkijoiden työssä.

Tulosten mukaan vuorovaikutusosaamisen kehittymisen ja informaalin työssä oppimisen tukemisen kannalta on haasteena luoda samaan aikaan sekä turvalliseksi koettuja että virikkeellisiä, inspiroivia ja riittävän haastavia uusia oppimisen mahdollisuuksia tarjoavia tutkimusympäristöjä. Tutkimus osoitti, että vuorovaikutusosaaminen voi kehittyä monenlaisilla oppimisen tavoilla ja että sen kehittymiseen liittyy myös monenlaisia tunteita. Niin myönteiset kuin kielteiset oppimiskokemukset voivat sekä edistää että ehkäistä vuorovaikutusosaamisen kehittymistä. Lisäksi tutkimus osoitti, että yksittäisilläkin oppimiskokemuksilla voi olla kauaskantoisia seurauksia tutkijoiden näkemyksiin viestinnästä, vuorovaikutuskäyttäytymiseen ja asenteisiin.

Lopuksi

Vuorovaikutus, oppiminen ja tutkijoiden työ kietoutuvat monilla mielenkiintoisilla tavoilla yhteen. Tutkijoiden työ edellyttää vuorovaikutusta ja jatkuva uuden oppimista, oppimista voidaan tarkastella vuorovaikutuksen näkökulmasta ja vuorovaikutusta itseään oppimisen kontekstina ja

kehittymisen kohteena. Lähestyin tutkijoiden työtä tarkastelemalla vuorovaikutuksen ja siihen liittyvän osaamisen, osaamisen kehittymisen ja työssä oppimisen kysymyksiä. Väitöskirjani teoreettisena kontribuutiona voidaan pitää, että se on osallistunut tutkijoiden työtä ja työssä oppimista koskevaan keskusteluun puheviestinnän näkökulmasta ja lisännyt ymmärrystä tutkijoiden vuorovaikutusosaamisen luonteesta ja keskeisistä piirteistä. Lisäksi tutkimukseni on syventänyt ymmärrystä ihmisestä puheviestinnän oppijana sekä tutkijoiden työssä tapahtuvasta vuorovaikutusosaamisen kehittymisestä tutkijoiden itsensä kokemana ja kuvaamana.

Tutkimustuloksia voidaan hyödyntää tutkimusympäristöjen, tutkijakoulutuksen ja viestinnän formaalin koulutuksen kehittämisessä. Tuloksista on ensinnäkin hyötyä tutkijoille itselleen. Tieto vuorovaikutusosaamisen vaatimuksista ja kehittymisen lähtökohdista sekä informaalin työssä oppimisen prosesseista voi auttaa tutkijoita jäsentämään ja siten myös kehittämään työnsä edellyttämää vuorovaikutusosaamista. Se voi myös auttaa heitä tarkastelemaan työyhteisönsä toimintaa sekä työhönsä sisältyvien vuorovaikutussuhteiden ja -tilanteiden kirjoa uudentalaisista näkökulmista.

Tulokset avartavat ymmärrystä tutkijoiden työn sekä siinä tarvittavan ja kehittyvän vuorovaikutusosaamisen monipuolisuudesta ja laaja-alaisuudesta. Tutkimus voi näin ollen lisätä työelämän edustajien ymmärrystä tutkijoiden osaamisesta ja murtaa mahdollisia ennakkoluuloja. Lisäksi se voi auttaa tutkijoita itseään sanoittamaan osaamistaan ja tekemään sitä näkyvämmäksi eri toimijoiden keskuudessa.

Tulokset auttavat tunnistamaan, ymmärtämään ja johtamaan tutkijoiden vuorovaikutusosaamista ja tukemaan sen kehittymistä informaalisti työssä oppimalla. Tulokset voivat auttaa myös luomaan toimintaympäristöjä, joissa tutkijoilla on mahdollisuus kehittää tieteellisen kompetenssin osana vuorovaikutusosaamistaan. Lisäksi tutkimustuloksia voidaan soveltaa tutkijoiden työn käytänteiden ja rakenteiden analysoinnissa, arvioinnissa ja kehittämisessä.

Koska vuorovaikutusosaaminen on tutkijoiden työssä niin keskeisessä roolissa, sen kehittämiseen on tärkeää kiinnittää huomiota jo tohtorikoulutuksessa. Tuloksia voidaan hyödyntää niin tohtorikoulutuksen tavoitteiden tarkentamisessa kuin tutkijoiden täydennyskoulutuksen kehittämisessä. Tulokset ovat soveltuvin osin hyödynnettävissä laajemminkin erilaisten työelämän viestintäkoulutuksien sisältöjen, rakenteiden sekä opetusmuotojen ja -menetelmien kehittämisessä.

Vuorovaikutusosaaminen kytkeytyy tiiviisti tieteelliseen ja yhteiskunnalliseen keskusteluun työstä. Vuorovaikutusosaamisen tärkeys jää kuitenkin usein pelkälle toteamuksen tasolle tai lähestymistapa vuoro-

vaikutukseen on normatiivinen. Tutkimukseni tuottama ymmärrys vuorovaikutusosaamisen luonteesta voi parhaimmillaan vaikuttaa myös yhteiskunnalliseen keskusteluun työelämästä ja sen vuorovaikutukselle asettamista vaatimuksista. Tämä on tärkeää, sillä kun puhumme vuorovaikutusosaamisesta, emme vain tulkitse vaan myös tuotamme todellisuutta.